
Sulyok Bernadett

VILÁGKÉPEK ÉS MOTÍVUMOK KODOLÁNYI JÁNOS TATÁRJÁRÁS-KORI TRILÓGIÁJÁBAN

(Julianus barát, A vas fia, Boldog Margit)

A TRILÓGIA KELETKEZÉSI KÖRÜLMÉNYEI, IDŐ- ÉS TÉRKEZELÉS

Kodolányi történelmi regényeit „szintetizáló és drámai műveknek” nevezi: a múltba fordulva akarja az egyén és a nemzet jelenbeli kérdéseire a választ megadni. Olyan emberi eszményeket keres, amelyeket példaként állíthat a magyarság elé. A jelen romlottságát kutatva a XIII. századig, a tatárjárás koráig jut el.¹

Az 1930-as években két eszme foglalkoztatja különösen: a nemzethalál és az életösztön gondolata. „Egyfelől fenyegetettnek, kiszolgáltatottnak, pusztulásra ítéltnek látja a magyarságot, mely idegen érdekek malomkövei közt őrlődik. Másfelől a nép életösztönében bíz”, a parasztságban látja a társadalom legfontosabb osztályát, amelyben még van teremtő képesség és erő.²

1935 és 1938 között írja meg a tatárjárás korában játszódó trilógia darabjait. Leghamarabb *A vas fia*val készül el, Budapesten 1936-ban. Folytatását, a *Boldog Margit*ot 1937 tavaszán Finnországban és Budapesten írja. A sorozat tulajdonképeni első, bevezető részét, a *Julianus barát*ot 1938 szeptemberében fejezi be Helsinkiben.

E művekben jelentkezik először a monumentális regényépítkezésre való törekvése, a múlt eposzi méretű ábrázolására vállalkozik. Magasra állítja a mércét ön maga előtt: „a magyar *Háború és békét* szeretném megírni”.³ *A vas fia* megjelenése után 1937-ben Baumgarten-díjat kap.

Az alábbiakban néhány összefoglaló megjegyzés következik a trilógia egyes darabjairól, ahogyan azokat a kritikusok értékelik. Juhász Géza véleménye az, hogy *A vas fia* a vihar regénye, csupa esemény, az élet gazdagon örvénylő áradata. A *Boldog Margit* a csönd története, mely „a nagy lélek kilátástalan helyzetét

---

¹Tüskés Tibor, *Kodolányi János*, Pécs, 1999. 2. kiad. 159. l.

²Uo. 160. l.

³Uo. 163. l.

---

festi a hétköznapi alakjai közt.”⁴ A három regény tárgykör szerint egészíti ki egymást teljes világgéppé: a *Julianus barát* a város regénye, az európai történelem tág színpada, *A vas fia* a falu arcát mutatja be, amin nyomot sem hagy a tatárjárás, a magyar lényeket, kelet diadalát hirdeti; a *Boldog Margit* a kolostor világába vezet, a lélek harcát ismerhetjük meg a mennyei üdvösségért.⁵ Talán koncentrikus körökkel jellemezhetnénk e regények világát, míg a *Boldog Margit* jóformán két kolostori helyszínre korlátozódik, addig a trilógia másik két darabja egész Magyarországot, sőt az akkor ismert földterületet átfogja. A *Julianus barát* bemutatja a dunántúli falut, a kolostorokat, az itáliai városállamokat, végül a hazánktól keletre elhelyezkedő népeket, országokat. *A vas fiainak* főszereplői különböző népek, nemzetek, az egyes alakokban a magyar, a kun, a tatár és az osztrák karakter tárul fel. Hangsúlyozottan a szerző, Kodolányi ítélete, véleménye alapján.

Csűrös Miklós meglátása szerint a trilógia végső célja a korszakváltás megragadása. Ha a ciklus elején (II. András uralkodása) megrajzolt állapotokat Margit és az idős IV. Béla korával összehasonlítjuk, az ország megerősödése, a különféle etnikai elemek összeolvadása, a keresztényebb és európaibbá válás tűnhet szemünkbe. A nemzeti és az egyéni élet drámai csúcspontjait a lassú, szerves átalakulásnak alárendelve ábrázolja.⁶ Ez az észrevétel megfeleltethető Kodolányi törekvésével: a történelmi regényekben az örök, változhatatlan életérzést szándékozott bemutatni, amint egy nép sorsa az idő örök folyamatában áramlik előre.

Várkonyi Nándor véleménye az, hogy az igazi misztikus, az igazi magyar szent nem az önsanyargató apáca, hanem Julianus. Margitban a fejlődés átváltozik az ösztönök, a bűnök, a lélek halála ellen s az elragadtatásért vívott egocentrikus küzdelemmé.⁷ Margit számára kétségkívül a legfontosabb önmaga megzabolázása és fegyelemre nevelése, ám ezt nemcsak saját üdvössége végett teszi, hanem engesztelő áldozatnak ajánlja az egész magyarság vétkeiért, népe megmentéséért. Pomogáts Béla recenziójában rámutat, hogy Julianus megküzdve önmagával és környezetével olyan magatartást alakít ki, amelyet a keresztény erkölcsiség és műveltség éppúgy áthat, mint a hűség, a ragaszkodás a magyarság ősi hagyományai iránt. Alakja példázatos, a nemzet érdekében tevékenykedő írástudó jelképe.⁸

---

⁴Juhász Géza, *Kodolányi János, Boldog Margit = Válasz*, 1937. 497-499. l.

⁵Juhász Géza, *Julianus barát = Napkelet*, 1939. I. 540-543. l.

⁶Csűrös Miklós, *Kodolányi János emlékezete = Baranyai Művelődés*, 1975. 3-4. sz. 101-129. l.

⁷Várkonyi Nándor, *Kodolányi János = Sorsunk*, 1941. 3. sz. 253-271. l.

⁸Pomogáts Béla, *Kelet és/vagy Nyugat, Julianus barát = Alföld*, 1983. 12. sz. 16-25. l.

Németh László a *Boldog Margit*ot tartja a legtöbbre a három regény közül, mert „a nyers kritikai látás s az írón erőt vevő meghatottság az ábrázolásban hatalmasabb egyensúlyt tart, mint Kodolányi bármelyik művében.”⁹ A magyar történelmi tárgyú regények az író máig legolvasottabb könyvei.

A NARRÁCIÓ STRUKTÚRÁJA, A MAGYAR IDENTITÁS KERESÉSE, ÉRTÉKRENDEK KONFLIKTUSAI

A regényekben történeten kívüli narrátor beszéli el az eseményeket, aki tetszés szerint helyezkedik bele az egyes szereplők tudatába, mindenki érzéseibe beelát. Gyakran a szereplők szemszöge, az ő korlátozott tudásuk érvényesül, így bizonytalan atmoszféra teremődik. A hősök életmódját, gondolkodását alapvetően a kereszténység vilásképe határozza meg, ám nem képes hegemon uralomra jutni, mivel a magyarság régi, a pogány hitvilághoz kapcsolódó szokásai is továbbélnek. Ebben Kodolányi nemzetkarakterológiai koncepciójának kettőssége mutatkozik meg: az eurázsiai jelleg (minden olyan népet eurázsiaiának tekint, amely a németiség tömbjétől keletre foglal helyet, vagyis a szlávokat, a finnugorokat és a különféle török etnikai csoportokat) és a keresztény szellem (ami idegen hittérítők révén terjedt el az államalapítás idején) a trilógiában nem fordul egymás ellen, hanem szerves egységet alkot, ezáltal a középkori magyarság kultúrájában Kelet és Nyugat találkozik. Ám ez az egység nem valósul meg maradéktalanul, sok szereplő a kettős meghatározottság malomkerekei közt őrlik. Az elérendő cél a keleti örökség és a Nyugat-Európától kapott új szokások, társadalmi és erkölcsi értékek összhangba hozása.

Az eltérő értékrendeknek való megfelelés az egyes embereknél, és a különféle népek között konfliktusokat idéz elő, ami *A vas fiában* érzékelhető legerőteljesebben a keresztény magyarok és az éppen megtérített, pogány kunok együttélésében, illetve a tatárok természetvallása teljesen szemben áll az európai katolicizmussal. Julianus alakjában a gyermekkorában megtapasztalt pogány hitvilág és a bencés, majd domonkos rendben megismert keresztény miszticizmus nem kerül el-lentétbe, a táltos és a Zengő titokban látogatott bálványa elhalványul emlékeiben, míg a Fehérlófia motívum mint a kalandvágy kifejezője, és a testvérkeresés iránti igény a hittérítés munkájával kapcsolódik össze. Árpádházi Szent Margit teljességgel a keresztény értékrend szerint él, mindazt, ami ettől eltér, ami ettől el szeretné tántorítani, az ördög mesterkedésének tekint, s állhatatosan küzd ellene.

---

⁹Németh László, *A magyar középkor regénye*, In.: Uő., *Két nemzedék*, Tanulmányok, Bp., 1970. 728-732. l.

AZ IDŐ SZEREPE, IDŐÉRZÉKELÉS A REGÉNYEKBEN

A *Julianus barát* nagyszabású epikus portré, szerkezete Julianus életének egymást követő eseményeiből következik, vagyis az elbeszélés lineárisan halad előre, sem retrospekció, sem prospekció (elkövetkező dolgokra utalás) nem szakítja meg. A cselekmény 1212–1213-ban indul, amire Gertrudis királyné megöletése utal (1213-ban történt), és 1235-ben zárul Julianus *Magna Hungariába* való megérkezésével (ennek hiteles történelmi forrása Riccardus domonkos rendi fráter 1237-ben keltezett jelentése IX. Gergely pápához), vagyis negyedszázadot ölel fel. A kronologikus rendben haladás a regényvilág és ezzel együtt Julianus világmésképek fokozatos bővülésével párosul: Julianus a Zengő lábánál megbúvó faluból a pécsváradi kolostorba kerül, ahol megtanul írni-olvasni, a barátok megismertetik a klasszikus stúdiókkal, majd a székesfehérvári kolostor következik, később eljut Esztergomba és a budai várba is, míg felsőbb tanulmányait a bolognai egyetemen végzi. Érett férfiként IV. Béla megbízásából útra kel a magyarok őshazáját felkutatni, s Konstantinápolyon, Matrikán, Torgikánon, Bundán és Bulgarin keresztül végül eljut az Urál vidéki Baskíriába.

Felcseperedésével párhuzamosan megismerkedik különféle hiedelmekkel és szokásokkal, összes végleteiben feltárul Magyarország és Európa. Először a parasztság keresztény és pogány elemeket keverő életmódjával, majd a kolostorok homogén katolicizmusával találkozik. Egyetemi éve alatt a nyugat-európai értékrenddel is kapcsolatba kerül, az itáliai mentalitás harsánysága, a nagyvárosok nyüzsgése mellett felbukkan Szent Ferenc és Szent Domonkos, akik a világiassá és bűnös életűvé váló egyházi előjárókkal szemben az őskeresztényekhez, a krisztusi tanítások hiteles megéléséhez térnek vissza. Julianus egyik diáktársa Paulus fráter, a domonkos rend magyarországi megszervezője, tanúi lehetünk a szerzet hazai megalapításának.

A *vas fia*i szintén időrendben halad, ám a lineáris előrehaladást térbeli ugrások kísérik, a narrátor bizonyos eseményekről beszámol, majd hónapokat, esetleg egy-egy évet is kihagy. Az epikus anyag egyik szervező elve társadalmi keresztmetszet adása: bepillantást kíván nyújtani minden magyar társadalmi réteg életébe, sőt a kunok, a tatárok, valamint az itt élő böszörmények (vagyis muzulmán hitűek) és zsidók életmódjába is. Másik kohéziós módszere az atmoszférateremtés, a valóságban a démoni és a tündéri érzékeltetése, egyfajta mágikus realizmus kialakítása. Julianus barát ebben a regényben egyszer bukkan fel, amikor felidézi a budai várban IV. Béla királynak második, 1237-es utazásának eseményeit, s beszámol a tatár hadak készülődéséről Magyarország ellen. A cselekmény így valószínűleg 1238-ban kezdődik, s az „udvari” szál 1242-ben zárul Béla király kényszerű elmenekülésével az országból. Az elbeszélő kedve szerint veszi kézbe és ejti el az elbeszélés fonala- it, nehéz középponti figurát találni. Leginkább Benét, az ormánsági parasztleányt tekinthetjük „főszereplőnek”, mivel az ő sorsának alakulását végigkíséri a sikertelen leányrablástól a kun táborban töltött évein át a tatár fogságból való szabadulá-

ság, míg nem a történet végén visszatér szülőfalujába. Ez a kört leíró mozgás keretbe foglalja a művet, a kiinduló és a végpont helyszínének egybeesése szimbolikus jelentőséget kap. A magyar falu az állandóság jelképévé válik, Bene rokonai, szomszédai nem is találkoztak a tatár hordákkal, csak hírből ismerik a „kutyafejűeket”. Az élet megszokott ritmusa, az évszakokhoz kapcsolódó munkavégzés és a nagycsalád megszabta kötelességek kitöltik mindennapjaikat, olyan ciklikusságot biztosítanak, amelyből ugyan nem tudnak kitörni, ám mindez biztonságot, védettséget is nyújt számukra.

A *Boldog Margit* időbeli struktúrája szintén kronologikus szerkezetű, alig van benne idősíkváltás néhány kivételtől eltekintve. A bevezető és a befejező jelenet keretbe foglalja a történetet, hangsúlyosak, szimbolikus jelentőségűek. Kezdőállapot a kislány Margit nyugós ébredése, míg környezete, illetve Katerina soror mosolyog. A regény végállapota: most a sororok sírnak, míg Margit eltávozása e világból boldog, a beteljesedést jelenti. Az ellentét szövegszervező ereje a szerkezet egészére kiterjed.¹⁰ A külső, világi élet, valamint a gyarló emberi természet szemben áll a keresztény önfeláldozás és erkölcs eszméjével.

A regény három részből áll, ami utalhat a Szentháromságra, Margit egész életében az Istennel való misztikus eggyéválásra törekszik. Az első rész Veszprémben játszódik a Szent Katerina-klastromban, Margit kilenc év körüli kislány, ez az egység az első áldozáshoz járulásával zárul. Ebben a részben található néhány retrospekció a főhős gyerekkorára vonatkozóan, amikor még a zárda falain kívül élt. Margit emlékképeiben egy nagyúri lakóház elevenedik meg. Prospekciónak, előrevetített végkifejletnek tekinthető a történetet keretező álom motívum, amely az élet, a halál és az álom kapcsolatát különös megvilágításba helyezi. A második és a harmadik rész története a boldogasszony-szigeti kolostorban zajlik, végigkíséri Margitot kamaszkorától egészen a haláláig, ami huszonkilenc éves korában következik be. Az első két részben a narrátor a gyermekéveit és serdülését beszéli el, a királylány-apáca folyton konfliktusba kerül környezetével és próbatételeket kell kiállnia. Ezek az egységek dinamikusabbak és mozgalmasabbak, mint a harmadik rész, ami sok állóképet vonultat fel, az apácák életének lezártóságát érzékelteti.

A MOTÍVUMOK MINT TÖRTÉNETSZERVEZŐ ELEMELK

A motívumok ismétlődő „szövegdarabok” egy adott szövegegészen belül,¹¹ tehát minden olyan esemény, történés, gondolat motívummá válhat, amely többször előfordul egy adott műben. Funkciójuk egyrészt a folyamatosság fenntartása, más-

¹⁰ Csapó Julianna, *A Krúdy-effektus Kodolányi János Boldog Margit című regényében* = *Híd*, 1997. 6. sz. 448-472. l.

¹¹ Odorics Ferenc, *A strukturalizmus és a konstruktivizmus között, A szegedi szemiotikai iskoláról*, In.: Uő. – Dobos István, *Beszédhelyzetben: irodalomelméletek között*, Bp., 1993. 108-121. l.

---

részt bizonyos momentumok hangsúlyossá tétele, a regénystruktúra konstruáló tényezői.

A keretes szerkezet tulajdonképpen a trilógia mindhárom darabjánál megfigyelhető. *A vas fiában* az ormánsági falu, mint kezdő és befejező szintér, a leányrablás éjszakáján elpusztuló fa, amibe belecsap a villám, s amikor Bene visszatér, a helyén új fa áll; ez a motívum az élet körforgását, a halált és a születést, a folytonos megújulást jelképezi. *Boldog Margit* történetében az álom motívum, a *Julianus barát* esetében pedig a táj hasonlósága: a Mecsek-vidéki domborzathoz nagyon hasonló a Volga menti magyar vidék leírása.

A tatárveszedelem motívuma szintén mindvégig hangsúlyos szerepet játszik. Magyarország közeli vesztének lehetősége a bolognai egyetemi évek alatt merül fel először a szász Hilbertus – aki diáktársa a magyar frátereknek – egy baljós horoszkópjában. A tényleges összecsapásra *A vas fiában* kerül sor, a *Boldog Margit* lapjain pedig a tatárjárás nyomasztó trauma az idősebb apácák emlékezetében, Margit és társnői csak hallomásból ismerik.

A XIII. századi magyar szerzetes életútján végigvonuló motívum Magna Hungaria ideája, amely a régi mondák ködéből sejlik fel, a gyermek Györki a falubeli öregek elbeszéléseiben hall róla. A pécsváradi kolostorba kerülve régi könyvek feljegyzéseiben is találkozik vele. Ifjúkorában szerzetes társaival terveket sző, hogy felkutatja, végül élete delén maga a király, IV. Béla bízza meg az Urálon túli magyarok felkutatásával, így valósággá válik régóta dédelgetett ábrándja. Fehérlófia története gyermekkorában szöveget üt a fejében, ő is megpróbálja a fák kergét lehántani (mikor Fehérlófiának ez sikerült, akkor indulhatott útjára kiállni a próbákat). A küldetését betölteni törekvő Julianus sorsának a mesehős mitikus megpróbáltatásai és küzdelmei népmesei-mitologikus előképévé válnak. Julianus lélektani rajza a tehetség örök ingadozása, a remény és a csüggedés stádiumai közt váltakozik a különböző akadályozó és küldetéséhez közelebb vivő események szerint. Fut is hivatása után, menekül is előle, a sors játéka és az akarat céltudatossága vezérli.

A régi források tanúsága szerint az ősök, mikor a Duna-Tisza felé indultak, két részre szakadtak, mert a besenyők rájuk csaptak. A veszély elmúltával sem egyesültek, mivel Jenő, Kurt és Jermatu törzse keletnek kívánt menni, hét törzs pedig idejött Nyugat bástyájának.¹² A magyar lélekben szükségszerűen tör fel a vágy az európai testvértelenség tengerében testvér-keresés után, a barátot ez is motiválja Magna Hungaria felkutatásában. „Julianus a testvért kereső és önmaga igazi valóságát felfedező magyarságnak lesz a képe”.¹³

A fehérvári kolostorban két motivikus, szerencsésen sarkított típuson, Georgius és Ottó fráteren keresztül mutatkozik meg az ellentétes vérmérsékletek és népi indulatok összecsapása. „Ők ketten harcolnak Julianus lelkéért: Georgius a nyugati germán világ hívének szeretné megnyerni a fiút, Ottó pedig keleti rokonainkra,

---

¹² Dénes Tibor, *Julianus barát = Vigília*, 1938. 825-829. l.

¹³ Vita Zsigmond, *Julianus barát = Erdélyi Helikon*, 1939. 366-368. l.

Magna Hungariában maradt testvéreinkre figyelmezteti.”¹⁴ Eszméik kialakulásában származásuk is meghatározó: Georgius magyarországi német család sarjadéka, amely a térítőkkal érkezett, Ottó kun ivadék, akiben a tudományok iránti vonzódás a fáradságoktól sem visszarettenő kutatókedvvel társul, mintegy a nomád életmód örökségéként. Ő vezeti az első expedíciót a magyar őshaza felkutatására, betegsége miatt kénytelen visszafordulni, s itthon meg is hal. Julianus benső hajlandóságára hallgat, és Ottó fráter nyomdokaiba lép.

A vas fiaiban a világgépek ütköztetése a legszembeütőbb, ezeket a XX. századi irodalomelmélet a természettudományok fogalmát kölcsönvéve paradigmáknak nevezte el. A paradigma az adott korszakban elfogadott általános tudományos tételek együttese, a kor tudományos világgépe. Történetünk idején a magyarok immár több mint kétszáz éve keresztények, a kunok életében éppen paradigma-váltás következik be, áttérítik őket a krisztusi hitre pogány természetvallásukról, míg a tatárok és az általuk meghódított népek sokféle pogány vallást követnek. Magyarországon azonban zsidók és muzulmán hitű böszörmények is élnek, ők főleg a pénzügyekkel foglalkoznak, vagy polgári mesterségeket űznek.

Az egyes népeken belül a vallási különbségeken túl a szociális differenciáltság további feszültségeket, ellentéteket szít, például a magyar főurak és jobbágyaik között. Kovács György szerint a nemzeti tragédia – vagyis a tatár veszedelemmel szembeni védtelenség – leggyökeresebb magyarázója a nemzet kétarcúsága, „a nyugati keresztény műveltség s a keletről hozott erkölcs egymással viaskodó tüzeiben izzó magyar lelkiség”.¹⁵ A legelső társadalmi osztálynál, a földtúró népnél veszélytelenül, mint öntudatlan jelenség mutatkozik ez a kettősség, ám a nemesség esetében, például kürtösi Thúz úr, vagy akár Béla király viselkedésében disszonanciákat idéz elő. Úgy vélem, az összefogás hiánya, az önös érdekek előtérbe helyezése a közösség érdekeivel szemben, a széthúzás még súlyosabb probléma.

A narrátor a magyar, a kun és a tatár jellemet tipikus vonásokkal jellemzi, de ezen belül csupa egyénített alakot látunk. „Mint a jó drámában: igaza van mind egyiknek.”¹⁶ Ez a megállapítás a Bahtyin által bevezetett polifónia fogalmát juttatja eszembe, aki Dosztojevszkij regényeit nevezte polifón szerkezetűeknek. *A vas fiaiban* is érvényesül a „párhuzamos igazságok” elve. Batu kán magasabb erkölcsi szinten áll, mint az a nyugati világ, amely a magyarságot a kereszténység védőbástyájául állítja, s közben a velenceiek szövetségi ajánlatokat tesznek a Mongol Birodalomnak, hogy az ázsiai kereskedelmi útvonalakat használhassák. A mongol táborban a különféle népek erőit a világhódítás céljának szolgálatába állítja a despotikus hatalmi szervezet, viszont mindenki szabadon gyakorolhatja vallását s szokásait. A negatív tulajdonságokkal ábrázolt szereplők költői igazságszolgáltatásban részesülnek: a tatárhoz pártoló Sámuel kamaraispánt a kán nem tartja arra méltónak,

¹⁴ Rajnai László: *Julianus barát, A vas fia = Jelenkor*, 1963. 4. sz. 373-376. l.

¹⁵ Kovács György, *A vas fia = Erdélyi Helikon*, 1936. 722-724. l.

¹⁶ Benedek Marcell, *Kodolányi János, A vas fia = Századunk*, 1937. 2. sz. 91-92. l.

---

hogy sátrában fogadja, később megöleti; az osztrák Fridericus katonái csak a védtelen magyar lakosság sanyargatásában vitézkednek, majd Fridericus a menedéket kérő Béla királyt kifosztja, aki felindulásában arcul vágja a hitvány herceget.

A bonyolult, kusza elbeszélésmódot sokan kárhoztatták, mert nehezen követhetővé teszi a cselekményt, és bizonyos szálakat elvarratlanul hagy; de ebből számos előny származik: enciklopédikus teljességgel bemutathatja a különböző népeket és társadalmi rétegeket, ezáltal megközelíti eszményét, Tolsztoj *Háború és béke* című regényét. A kusza elbeszélésmód, az elvarratlan szálak a kompozíció szerves részét alkotják, az egyes szereplők eltévedését, elveszését, a célba nem érést érzékeltetik; ilyen a történelem, az emberi sorsok menete.

A történet kiindulópontja: három ormánsági legény egy balul sikerült leány-szöktetési kísérlet után (a lány egyik családtagja, és Gál nevű barátjuk meghal) menekülni kénytelen hazulról. „Ők hárman a magyar népi ethosz megtestesítői, a paraszti életerő, találékonyság, humor jeles figurái”¹⁷; ennek keretébe ágyazódik a regény nagy, középponti eseménye, a világhódító mongol hadak s a harcban szükségképpen elbukó magyar seregek tragikus küzdelme. Döme története a Balaton mellett Ukkon bálványánál, a baksával való találkozással elvész még az első kötet végén, Ernye sok hányattatás után királyi vitéz lesz, de sorsa a második kötetben jelentéktelenné válik. A főág a Benée, aki a kun táborba sodródik, megházasodik, majd a kunok törzsének megtámadása és széthullása után tatárfogságba kerül, végül onnan vissza a falujába. Egy másik meseszál a királyi udvarba vezet, ahol Béla király kontúros alakja mellett a fő tisztségviselők csak elnagyoltan jelennek meg. A királyt hűségesen szolgáló öreg Illye a nemzet politikumának megtestesítője, ideális magatartásként állítódik elének az uralkodó és az ország jövője szempontjából egyaránt.

Az elbeszélői szándék szerint a legtisztább szociális közösség a középkori falu, s még inkább a szerzetesrend, közösségi együttélési formájukat illetően. Ezek ideáltípusait jeleníti meg, ugyanakkor megmutatja ellenpéldájukat is, a *Julianus barát*-ban a züllött életvitelű pécsi kolostor frátereit, *A vas fiában* a földesúrnak kiszolgáltatott falvakat.

A néphagyomány nem tárgyi vagy szellemi néprajzként jelenik meg, hanem mint mitológia. Vatai László *Naturalizmus és prófétaság* című írásában Kodolányit így jellemzi: „Ő sámán vagy táltos... történeti távlatban összegezőjük, szintetizálójuk is.”¹⁸ Ha ezzel a véleménnyel egyetértünk, akkor szembe tünőnek tarthatjuk, hogy *A vas fiában* a különféle vallások „papjai” hangsúlyosan jelennek meg. A vándor, hírvívő és bájoló igéket ismerő baksa, a kunokat megtérítő, szintén folyton úton levő ferences barát, valamint a kun tábor „orosembere”, a kám mind-mind szoros kapcsolatban állnak a transzcendenciával. Ugyanilyen kitüntetett szerepe van Batu kán táborában a kataj bölcsnek, Mongnak, aki nemcsak szellemi tanácsokkal látja el a vezért, hanem a gyógyfüvek hatásait is ismeri.

---

¹⁷ Rajnai László: *Julianus barát, A vas fia* i. h.

¹⁸ Vatai László: *Naturalizmus és prófétaság, Kodolányi János = Magyar Élet*, 1944. 6. sz. 5-12. l.

Keve baksával először Ernye találkozik Csepel szigeténél, akitől viselkedése miatt megijed, a halak istenkéjének, esetleg a mezők egyik kisistenének gondolja, csak később nyugszik meg, hogy egyszerű útonjáró. Együtt jutnak el a király udvarába, ahol a baksát örülnek, bolondnak nézik, ezért nem kell dolgoznia a többi legénnyel, és az igazságot is kimondhatja, beolvashat a dőzsölő, dorbézoló főuraknak, a széthúzó nemeseknek. Alakjában a vaskos közönségesség és a prófétai átkozódás hangvétele keveredik.

Köcsmeg kun vezér törzsében két mellőzött fivér felkeresi a kámot, hogy rontást küldjön a jövevényre, Benére. A regény szuggesztív epizódja, amint a kám megidézi Kajár keremetet, a legfélelmetesebb rontó lelket: fekete bárányt áldoznak, a kám kitepi a szívét, húsát megfőzi egy üstben, s az igéző éneket kántálva transzba esik. A fekete mágia hatására a sátor megtelik állati hangzavarral, a báránytetem felemelkedik a sátor tetejéig, s a kám habzó szájjal fetreng. Ám a szertartás végeztével azt mondja a két testvérnek, az idegenen nem fog a rontás, Kajár ereje megtört, mert a férfi nyakában keresztet visel, amit el kellett volna lopniuk.

Iréneusz atya, a ferences fráter hosszú, csontos férfi, aki az alázatosság, jámborság megtestesítője, egyik kun táborból a másikba vándorol hű számára hátán s terjeszti Jézus tanait. Bene neki gyónja meg bűnét, hogy el akart rabolni egy lányt, mert a szülei nem adták hozzá. Újabb találkozásukkor családi boldogságáról számol be neki, Jopár, a kun vezér leánya jó felesége, s gyermekük is született, Virágot pedig elfeledte. Az egyik kun aggastyánt, Altabarszt keresztény és pogány temetésben is részesítik, megfigyelhető a két szemlélet közti különbség: az orosemberek a lélek nyugalmaért, kiengeszteléséért fohászkodnak, paradicsomi boldogságot kívánnak neki, míg Iréneusz a bűnök megbánására, megtérésre buzdít, s irgalmat kér a gyarló lélek számára. Bár a ferences barát tudatában van, hogy milyen nehezen változtathatja meg a kunok gondolkodásmódját, mégis rendületlenül jár-kei „nyájai” között, és dorgálja a régi hitről megtérni nem akarókat, a bűnös életbe folyton visszaesőket. Munkálkodását a hit, remény, szeretet hármassága erénye hatja át.

Mong, a kataj származású mandzi szintén kiváltságos helyzetben van, akárcsak a baksa. Egyedül ő mondhat ellent Batu kánnak, aki haragjában sokszor kalodába záratta, sőt már halállal is fenyegette, de mindig megengyhült iránta, s elgondolkodott véleményén, gyakran megfogadta tanácsait. A mongol tábor tavasz-ünnepén Mong nem hajlandó részt venni, s az új élet sarjadását dicsőíteni, hanem arra emlékezteti a kánt, hogy ez egyben az új halál kezdete sok-sok ártatlan számára.

A baksa és a kám a túlvilág, a transzcendencia sötét, rontó pólusaival is kapcsolatban vannak, az ő tudatukban a gonosz erővel lehet egyezkedni, befolyásolhatóak, nekik is jár hódolat. Iréneusz atya és a mandzi az isteni szférával áll összeköttetésben, az ördög, a gonosz számukra a legfőbb ellenség, akit el kell űzni, kísértéseit le kell győzni. Ezek a markáns figurák közvetítenek a természetfölötti és a földi világ közt, kivételes képességeiknek köszönhetően megbecsülés, tisztelet övezi őket, ugyanakkor sok irigység is akad. Rajtuk keresztül válik meghatározóvá a

---

regény történetében a nemzetek harca mellett az egyes népcsoportok és a transzcendencia sokrétű kapcsolata.

A *Boldog Margit* egyik legfőbb motívuma az álom-keret. Katerina soror megfejtése szerint a hegyen álló, fényes vár az uralkodóval a mennyek országát jelenti, ahol Isten székel. A tenger az evilági kavargások jelképe, a benne hánykolódó holtak és szörnyetegek a bűnösök és a bűnök. Margit elfárad a vár felé vezető úton, hiába kiáltozik, nem jut előbbre – a nehéz út a temérdek szenvedést vetíti előre, amiken keresztül kell mennie annak, aki az Úr székéhez akar járulni. A befejezésben egy légiessé soványult alakot, egy aszketikus lélek életének eredményét látjuk, aki vágyik a halálra. Visszatér a kezdet álma, de módosulva: kék a tenger, nincsenek rémek, az út sima és egyenes. A lány sikongó-kacagó extázisban érzi, megérkezett. Kovács Kálmán interpretációjában a két állapot közti távolságot így értékeli: a mű jellemfejlődése az önnevelés mindent lebíró hatalmát bizonyítja.¹⁹

Számomra az élet és a halál felcserélhetőségét sugallja a befejezés. Életünkben egy-egy álmodat hajlamosak vagyunk egy másik világból való üzenetként fogadni. Margitnak halála pillanatában önként vállalt keserves élete tűnik rossz álmoknak. Ez a feltételezés, hogy az élet csupán álom, amelyből a halállal ébredünk fel, szintén ősi keletű. Az álom tehát közvetítő élet és halál közt, ám azt nem lehet eldönteni, mi a valóság és mi a képzelet szülötte, melyik világ az igazi. Margit két világban él egyszerre: a zárda közegében és abban, melybe víziói révén jut el.

Az álom motívum visszatér, amikor egyik étkezésnél a legkisebb, legrosszabb húst követeli, a sororok ezt nem teljesítik, a király leányát látják benne. Környezete úgy veszi körül, mint álmában a tenger. Először részesülve az Úr testéből újra felbukkannak a karok, amelyeket valahonnan már ismer. Ezek az ismétlődések arra a következtetésre készítetnek, hogy a főhős abból a másik világból jött a Földre, s oda tér majd vissza mint igazi hazájába. A gyermekkori álom akkor is eszébe jut, amikor öccse halálhírére megkapva elmegy atyját megvigasztalni Budára egy fráter kíséretében. Buda az ismeretlen külvilágot jelenti neki, ami tele van kísértéssel, s amelynek szövevényében ő nem ismeri ki magát.

Az előző Margit szintén ismétlődő motívum. Az apácajelöltet erősen befolyásolja meghalt nénjének az emléke. Úgy érzi, benne néneje jött vissza, Isten azért küldte, hogy szülei teljesíthessék fogadalmukat. Margit nővérét a fekete halál, vagyis a pestis ragadta el, amit gyermeki képzelete szó szerint elevenít meg. Az egyik esti felolvasáson az élet és a halál párbeszédét hallgatják. Margit hirtelen zokogásban tör ki, mert maga előtt látja nővérét a koporsóban és mellette a „Fekete Halált”. Így válik a feketének képzelt halál is motívummá a másik Margit alakjához kapcsolódva.

A harmadik részben is felbukkan a másik Margit motívuma. A vérhasban kiszendezett soror ágyánál virrasztva újra felötlik benne, hátha ő ugyanaz a Margit, de ezúttal elutasítja ezt a gondolatot. Megtalálja saját sorsát, élete értelmét: „öt

---

¹⁹ Kovács Kálmán: *A lélek regénye*, In.: Uő., *Eszmények és irodalom*, Tanulmányok, Bp., 1976. 241-274. l.

Isten magára hagyta a világban, hogy bukdácsoljon, küzdjön, vállaljon és szolgáljon, s Jézushoz hűnek maradván, magára vegye a magyari nép minden bűnét, szabadon, a maga akaratóból.”²⁰ Vagyis életútját nem határozta meg előre Isten, neki kellett a próbatételeket kiállnia, felismernie küldetését és megvalósítani azt.

A testiség kísértő álmái különféle variációkban ismétlődnek a második szerkezeti egységben motívumhálót alkotva. Margit egy éjjel arra riad fel, hogy vadul csókolja valaki az ajkát. Kétségbeesetten mormolja egymás után imádságait, hogy elmúljon a kellemesen bizsergető érzés. Másnap egy pávaszemcses pillangót talál cellájában, amit az ördög megtestesítőjének vél. Egyik társnője azt javasolja Margitnak, azonnal gyónjon meg s tartson penitenciát. A leány másnap így is tesz, s megnyugszik lelkiismerete. Néhány hónap múlva újabb csábító álmak zaklatják, ismét Benedicta novícia kísérti, ezúttal el tudja úzni a buja gondolatokat. Ezen az éjszakán érik nagylánnyá, tehát az álmak összefüggésben van fizioiógiai változásával. Egyik húsvét előtt a kolostor fekete macskája megkölykezik, öt kiscicája születik. Azon az éjszakán álmában megjelenik a macska, hozzá törleszkedik, majd férfivá változik. Margit válasza az újabb kísértésre, hogy egy horgas korbáccsal megfenyíti magát.

KONKLÚZIÓK

Egy-egy mitológia szimbolikus világképe a valóság sajátos summázata, az ember létértelmezése és történelemfelfogása. Az irodalom mindig is merített a különböző mitológiákból, koronként újraértelmezte, megidézte, parafrázálta őket. Ebből a szemszögből tekintve Kodolányi középkori trilógiája a mítosz ősi erejével az útmutatás reménységét adja. Véleményem szerint Julianus és Szent Margit nevezhető nemzeti hősnék, akik eszméikért a mártíromságot is vállalják. Nem olyan hőszok, akik tökéletes képességekkel vágnak neki a próbatételeknek, hanem sok vívódás és kétség legyőzése árán jutnak a megszenvedett igazság birtokába.

A szerző arra törekedett, hogy a középkori világszínpad egészét megjelenítse a magyar falu mikroközösségétől az eurázsiai mongol birodalom táborának bemutatásáig. Enciklopédikus tárháza a különféle népek szokásainak, vallások rituáléinak, ábrázolja az egymással szembenálló világképek konfliktusait, így az Európában hegemoniára jutott katolicizmust és az ázsiai nomád népek természetvadásait. Megismerhetjük mindkét mentalitás pozitív és negatív tulajdonságait. Pogányság és kereszténység harca, égi és pokoli szféra ellentéte behálózza mindegyik regényt. A történelmi események összekapcsolása a transzcendens világ jelképrendszerével, azaz a kultúrával az emberlét örök folyamába helyezi a trilógia történeteit.

---

²⁰ Kodolányi János, *Boldog Margit*, Bp., 1976. 5. kiad. 361. l.